

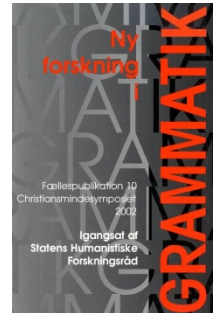
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Talesprogets og skriftsprogets bestemthedsparadigmer

Forfatter: Rita Therkelsen

Kilde: C. Bache, M. Birkelund og N. Nørgaard (red.).
Ny Forskning i Grammatik 10, 2003, s. 189-208

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2003

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Talesprogets og skriftsprogets bestemthedsparadigmer

Rita Therkelsen

1. Indledning

Jeg vil i den her artikel gøre rede for min analyse af hvilken funktion den overvejende talesproglige type *den her/der* + substantiv har i samtalen, sammenligne med brugen af den skriftsproglige *denne* + substantiv og sætte det ind i bestemthedsparadigmerne. Min undersøgelse startede med at jeg konstaterede et væld af *her'*ere og *der'*ere i mit talesprogs-korpus¹, *her'*ere og *der'*ere som hverken er udtrykssubjekt eller stedsadverbial, men som må analyseres som en del af nominalet med tekstlig påpegende funktion. Jeg kunne konstatere at fænomenet er dårligt belyst i litteraturen. Ole Ravnholt (1995) har det ikke med i sin undersøgelse af bestemthed og anafori, Ole Togeby (1997) har det ikke med i sin artikel om nominalers bestemthedsformer, og det nævnes ikke i Diderichsen (1971). Mikkelsen (1911: 127 og 614) nævner det kort under adverbielle billed hvor han skriver: "... dog undertiden i daglig tale og i mundarter *det her hus* for *det hus her*". I sin monografi om bestemt og ubestemt substantiv (1927) behandler Aage Hansen *den* som repræsentant for demonstrativer af typen *den der* og kommer derfor ikke ind på *den der* + substantivs særlige funktion. Indenfor dialektologien er den grundigste behandling af *her* og *der* Britta Olrik Frederiksens (1974) med særlig henblik på den lydæssige udvikling, og ellers inddrager Kresten Møller fænomenet i forbindelse med en artikeldiskussion (Møller 1945 og 1974). Artikeldiskussionen angår hvorvidt og hvornår det foranstillede *den* kan siges at være en artikel

1. Mit korpus består af forskellige slags interview og samtaler udskrevet af RUC-studerende i forbindelse med projekter. Det dækker nutidig sprogbrug regionalt (dog undtagen Bornholm, så vidt jeg ved) og socialt, og aldermæssigt fra ca. 20 år og opefter. Jeg har desuden søgt i BySoc.

eller et demonstrativ, og det indgår i en diskussion om hvad den jyske foranstillede artikel kommer af. At fænomenet ikke er undersøgt, kan skyldes et sammenfald af tilfældigheder: at dem der har beskæftiget sig med nominalsyntaxers bestemthed, har brugt skriftlige kilder som materiale, og at det i øvrigt ses som et rent jysk fænomen: Poul Lindgård Hjorth fremhæver så sent som i 1964 i en artikel om dialektfarve i Hans Kirks *Fiskerne*: “Den særlige jyske rytme er indfanget i *den her Egn* (10, 18), *de her Fyre* (74)” m.fl. Men særlig jysk er det ikke, det er også svensk og norsk, og en sjællandsk gårdmandssøn, Røstofte, Ø. Egesborg Sogn, Præstø Amt kunne fra treårskrigen 1848-50 skrive hjem: “*det her* havde ville Mordig dersom du havde kommet med ud på fælligen og see det”, citeret fra Sandersen (2001: 174).

2. Afgrænsning

Her og *der* er henholdsvis nær- og fjerndeiktiske stedsadverbialer, ifølge Olrik Frederiksen (1974: 221) oprindeligt dannet af de indoeuropæiske pronominalstammer svarende til ‘denne’ og ‘den’, tilføjet et lokativisk *-r*. Jeg beskæftiger mig ikke med de entydigt stedsadverbielle *her’ere* og *der’ere*, og heller ikke med de tilfælde hvor *her* og *der* indgår i det som nedenfor kaldes situationsdeiktisk brug, som i *Toget her kører ikke videre*, hørt fra højttaleren i et tog lige før Roskilde station. Jeg har set bort fra eksempler hvor der kunne være tvivl om, om diskursreferenten er synlig for samtalepartnerne, eller hvor det er tvetydigt om *her* eller *der* lægger sig til substantivet eller et tids- eller stedsadverbial som i *efter I har stoppet forsøget her i sidste uge*.

Min analyse omfatter heller ikke typen *denher* (dvs. uden substantiv), her skrevet i ét grafisk ord som i *Ømålsordbogen*. Det er et pronomen som i visse dialekter har bekendtheds- genus- numerus- eller kasusbøjning jf. Olrik Frederiksen (1974: 225f). Jeg har henlagt analysen af *dender* til senere fordi det for det første hurtigt står klart at pronominet *dender* ikke har samme funktion i teksten som *den der* + substantiv, og for det andet skal en sådan undersøgelse bestå i en sammenligning af brugen af *dender* og pronominet *den*, som *dender* ikke erstatter, men alternerer med.

Jeg fandt også eksempler af typen *denne her* i mit korpus. Jeg regner

den her og *denne her* som (oprindeligt) regionale varianter idet *denne*, *dette* og *disse* ifølge dialektologerne (se også Møller (1945: 20, fodnote)) udelukkende tilhører sjællandsk. Jeg har derfor ikke ledt efter systematiske forskelle mellem brugen af *den her* + substantiv og *denne her* + substantiv.

3. *Den/det/de der/her* + substantiv, restriktioner

Der er visse kombinationer af *her / der* + substantiv der ikke er mulige. 'Ikke mulige' dækker over at jeg dels ingen eksempler har fundet i mit korpus, dels også selv mener at det kan man i hvert fald ikke sige. Afgrænsningen af stjerneeksemplerne (1) - (3) er substantivets bestemthedsbøjning:

- (1) *en bog **der / her**
- (2) *en **der / her** bog
- (3) ***der / her** bogen

Men udover det er der en rigdom af kombinationer. Der er typen *den der / her bog* (4), og typen *den bog her / der* (5):

- (4) **Den der "Jyske Bank 2002"**, hvordan har I arbejdet med den?
- (5) de købte for fire fem år siden et selskab i (land) som de fik til at vokse fra en halvtreds millioner dollar virksomhed til en femhundrede millioner dollar virksomhed på på **den periode der** det viser at de ka' åbenbart.

Der er typen *bogen her / der*, bestemt form med efterstillet *der / her*, (6):

- (6) Nej, det er vores store problem, det ved jeg fordi jeg sidder med projekthåndbogen og **kvalitetsmanualen der** ... et fælles mål det mangler Tivoli

Der er med to *der*'ere eller to *her*'ere, typen *den der bog der*, (7) og (8):

- (7) Er det ikke **de der plancher der**?

(8) ...at patienternes rettigheder tages til vare i **den her sag her**

Og det behøver ikke være to af samme slags, der findes også typen *den her bog der*², (9):

(9) men så sagde de også inde fra **det her vagthistorie der**

Der er i forbindelse med *sådan en* efterstillet *der* eller *her*, typen *sådan en bog der / her*, (10), og endda (11)³:

(10) Det jeg havde forestillet mig at gøre det var at at vi øh startede med at du fortæller sådan lidt om hvem du er og hvad du laver og, og så videre, og så fortæller jeg lidt om virksomheden og om det vi går og laver som produkter, de store sammenhænge virksomheden er i, og så mere specifikt om afdelingen og om stillingen fordi altså et er at skrive **sådan en annonce der** men men det gi'r jo ikke rigtigt noget billede af, vel, og når vi så er færdige med det, så prøver vi ...

(11) er det sådan en **her** eyeliner eller sådan en **her** eyeliner

Det gennemgående mønster som stjerneeksemplerne og de tilladte forekomster følger, er at brug af *her* og *der* for det første kræver et andet morfem der betegner identificerbarhed – *den*, *det*, *bogen* eller *sådan en* – og for det andet at *her* og *der* skal komme efter dette morfem – **der bogen* duer ikke. Men *her* og *der* bruges altså ikke kun som en “forstærkning” af det “gamle” demonstrativ *den*, men går generelt sammen med morfemer der betegner identificerbarhed, og jeg vil derfor betegne **kombinationen** af identificerbarhedsmorfemet og *her* eller *der* som et demonstrativ. Jeg tangerer her diskussionen om hvorvidt og hvornår *den* skal opfattes som demonstrativ eller bestemt artikel, men pladsen tillader den ikke, og det synes heller ikke nødvendigt i forhold til at afdække hvilken funktion et identificerbarhedsmorfem

-
2. Jeg har ikke fundet nogen eksempler på typen *den der bog her*. Uden at det er nogen egentlig forklaring, kunne man se det som et tegn på at man godt kan bevæge sig fra nær til fjern, men ikke indskrænke det fjernere til det nære.
 3. Ingen af typen *sådan en der bog* fundet.

+ *her* eller *der* har i en tekst, da *her* og *der* går sammen med *den* i alle de forbindelser *den* indgår i. Det interessante er så hvilken særlig form for identificerbarhed et identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der* betegner. Jeg fandt en brugbar teoretisk ramme hos N.P. Himmelmann (1984 og 1997), som ikke arbejder udifferentieret med definedhed, men med brugskontekster for forskellige former for definedhed.

4. Demonstrativers og den bestemte artikels brugskontekster

Nicolaus P. Himmelmann har skrevet en artikel om demonstrativer (1984) og en bog om udviklingen af den bestemte artikel (1997). Hans overordnede tese i bogen er at bestemte artikler og pronominer, som begge er udviklet af det demonstrative pronomen, har udviklet sig fra forskellige demonstrative brugskontekster (artiklen fra den anamnesticke, se nedenfor, pronominet fra den anaforiske). Tesen ville være interessant at undersøge på dansk sprogbrug,⁴ men i denne forbindelse vil jeg fremhæve hans taxonomi over henholdsvis demonstrativers og den bestemte artikels brugskontekster. Det nye i taxonomierne er at Himmelmann trækker den anamnesticke brug frem som en selvstændig brugskontekst for demonstrativer (affødt af at flere sprog har specialiserede udtryk kodet til netop den brug), de andre kategorier er kendte og anerkendte inden for forskningen i anafori, deiksis og bestemthed. Betegnelsen anamnestic (på engelsk kalder han det 'recognitional'), og tildels indholdet, har Himmelmann fra Bühler (1934: 309). Det er netop den anamnesticke brug der er interessant i forhold til *her*'erne og *der*'erne.

Himmelmanns (1984) (universelle) taxonomi over demonstrativers brugskontekster er følgende: For det første den situationsdeiktiske, hvor der refereres til en synlig referent. En brug som jeg, jf. afgrænsningen, ikke beskæftiger mig med. Dernæst 2 typer ana- og kataforisk kontekst. Her skelner Himmelmann mellem 'tracking', hvor der (anaforisk eller kataforisk) refereres til entiteter, og 'diskursdeiktisk', hvor

4. Himmelmanns eksempler er fra 5 for mig meget eksotiske sprog, og jeg er derfor ikke i stand til at bedømme om han faktisk får verificeret tesen.

der refereres til begivenheder eller sagsforhold. På dansk har vi i pronominerne en arbejdsfordeling mellem neutrum og utrum mellem de to, på den måde at kun neutrum kan bruges diskursdeiktisk – indholdet af en prædikation skal altid sammenfattes som *det* eller *dette*. Når der er tale om et anaforisk nominal, er en skelnen mellem tracking og diskursdeiktisk ikke relevant. Den fjerde brugskontekst er den anamnesticke, hvilket betyder at der refereres til afsender og modtagers fælles specifikke viden, som enten kan komme fra fælles historie, tidligere samtaler eller den pågående samtale. Afsender og modtagers fælles specifikke viden skal ses i modsætning til fælles generel viden som man har som sprogbruger og samfundsborger, og som den bestemte artikels identificerbarhed bruges til at betegne, første kategori nedenfor under den bestemte artikels brugskontekster. Jeg parafraserer den anamnesticke brug som “den som du jo kender”. Parafrasen indeholder et *jo* med vilje⁵, og *kender* fordi det ikke kun drejer sig om markering af identificerbarhed, men om specifikt kendskab.

Taxonomien over den bestemte artikels (universelt gældende) brugskontekster er en eksklusivliste. Det er brugskontekster som er beholdt den bestemte artikel og som demonstrativer ikke kan bruges i. Jeg har indsat stjerneeksempler med demonstrativer på dansk. Den bestemte artikel bruges ved nyintroducerede diskursreferenter ved reference til ting der anses for at være unikke i sprogsamfundet og dermed umiddelbart identificerbare i kommunikationssituationen, fra det store sprogsamfund (*dronningen, statsministeren*) til det lille sprogfællesskab (*har du bilnøglen?, jeg læste i avisen at ..., er det dig der ikke har ryddet op i køkkenet?*). Desuden er den bestemte artikel reserveret til den associativ-anaforiske brug, så man når man eksempelvis har introduceret en cykel, kan sige *baghjulet*, men ikke *det baghjul*.

(12) På hjørnet stod en cykel. *Baghjulet* var exet.

(13) * På hjørnet stod en cykel. **Det baghjul** var exet.

5. *Jo* signalerer, jf. Therkelsen 2001, at afsender ikke sætter prædikationens indhold til diskussion, at ræsonnementet er fuldendt, den tankemæssige tur omkring negationen af det prædikationelle indhold er gennemført. Et *jo* signalerer ikke nødvendigvis at afsender forudsætter at modtager er bekendt med det prædikationelle indhold, selvom det ofte skal tolkes sådan.

Og demonstrativet kan ikke tolkes generisk, (14) kan kun referere til et enkelt eksemplar af en løve:

(14) **Den løve** er et farligt rovdyr.

En gennemført diskussion af hvorvidt og hvornår *den* er en bestemt artikel ud fra brugsområderne ville tilskrive 'adjektivartiklen' artikelstatus (*den indiske elefant* kan tolkes generisk, man kunne i (12) fortælle videre om cyklen med *Det exende baghjul så forfærdeligt ud* (eller noget lignende fantasiløst), dronningen kunne sagtens refereres til som *den kloge dronning*), og så kunne man slås om, om der er artikel ved anaforisk *den* + substantiv.

5. *Den/det/de der/her* + substantiv, brug

Demonstrativet identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der* har både en interaktionel funktion (den anamnesticke brug, dvs. markering affælles specifik viden, "den som du jo kender") og en informationsstrukturel funktion (dvs. markering af hvilken status referenten skal have i teksten / samtalen).

5.1. *Interaktionel funktion*

Demonstrativet identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der* kan både være anaforisk (15) og introducere en ny diskursreferent (16) og (17). I begge tilfælde signalerer den 'den som du jo kender', at der refereres til fælles specifik viden. (15) er fra et interview med en gymnasielærer, og selv løsrevet fra konteksten er det klart at *den der 2. hf* refererer til en tidligere omtalt 2. hf:

(15) – Hvad gør man egentlig som lærer, altså hvis man står med en som virkelig har et problem, altså det må da være virkelig svært?

Ja – det er det også. Det kommer jo an på hvad den elevs holdning er. Jeg har én nu i *den der 2. hf*, som ikke har arbejdet i over et år nu, og nu er jeg nået dertil, at det tager jeg mig ikke af mere. Jeg har gjort alle de forsøg jeg kunne, og nu, nu kan det simpelthen ikke nytte noget.

I (15) er referencen over en større tekstlig afstand, men det er ikke

noget håndfast kriterium for brugen, hvilket i øvrigt gælder alle anaforske udtryk jf. Ravnholt (1995). I (16) introduceres en ny diskursreferent, *den der cisterneting*. Citatet er fra begyndelsen af et husmøde i et kollektiv, og ingen har talt om toiletter den foregående halve time under middagen som også blev båndet:

(16) Vibe: husmøde, hvordan går det med reglerne? Jeg synes det er godt vi har sat noget papir på det

Pil: Jeg, altså jeg kan mærke at jeg udøver en stor selvdisciplin ved at have skrevet **den der cisterneting**...fordi havde jeg ikke haft den, og så specielt fordi det er mig selv der har skrevet det, husk at fyld op, ikke, så synes jeg bare det er så dobbeltmoralisk man sådan lige sårn, arj, jeg gider ikke stå og vente på det der, vel...så kigger jeg lige lidt på **den der seddel**, ej for fanden du skal sgu også, så venter jeg lige på at fylde den op

Den der cisterneting er, forstår man efter et par gennemlæsninger, en seddel sat op på badeværelset hvor der står noget i retning af at man skal huske at fylde cisternen op med vand efter toiletbesøg, vedtaget ved det sidste husmøde. Refereret til som den som I jo kender. I (17), som er fra et fokusgruppeinterview om værdibaseret ledelse i en (sjællandsk) filial af Jyske Bank, er *de der blå arbejdsbukser* nyintroduceret, I er interviewer, R er respondent:

(17) I: Hvad er kanvas?

R1: Kanvas? Det er hvis man prøver at få nye kunder ind i bøgerne. Så ringer man ud og siger: Kunne du tænke dig at være kunde i Jyske Bank eller holde et møde med Jyske Bank. Og så siger kunden ja, og så vil vi gerne have et møde med dem, og så kører man ud og besøger dem.

I: Det hedder kanvas?

R1: Ja.

I: Nå, okay <latter>.

R3: Ja, jeg gad vide, hvad det kommer af, kanvas, man skulle tro, det var **de der blå arbejdsbukser**.

Jeg har i Therkelsen (under udg.) et mere udførligt eksempelmateriale. Jævnfør parafrasen af den anamnesticke brug kunne brugen af demon-

strativ i de andre demonstrative brugskontekster parafraseres 'den som jo har været nævnt tidligere' ved anaforisk brug, og som 'den som du jo kan se' ved situationsdeiktisk brug. Forklaringen på at det universelt forholder sig sådan at demonstrativer udvikles af stedsdeiktiske udtryk (som derefter kan udvikle sig til bestemte artikler) er derfor logisk. Forskellen mellem brugen af *den der* + substantiv og *den* + substantiv er at sidstnævnte ikke kan bruges kataforisk, altså introducere nye diskursreferenter, medmindre der tilføjes et attributivt led der gør diskursreferenten identificerbar (jf. Therkelsen 1999).

5.2. Informationsstrukturel funktion

Identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der* har også en informationsstrukturel funktion. Ifølge Himmelmann (1984: 230) noteres det ofte i demonstrativundersøgelser at med *den* brug som Himmelmann kalder anamnestisk, følger trækket 'low topicality'. Det er et vagt begreb⁶, og jeg har kaldt det for 'markering af ikke-fokus'. Det er helt præcist en markering af at referenten ikke er tænkt som samtaleemne, så det er en markering af ikke-topic på tekstligt plan, og på meddelelsesplan markeres det at referenten er ikke-fokus, men det kan være emne (eller tema) afhængigt af i hvilken type led og på hvilken position det falder i sætningen. I eksempel (15) markeres det at *den* 2. hf ikke skal gøres til samtaleemne. I (16) er samtaleemnet det at overholde regler – eller at overholde en bestemt regel – hvorfor den konkrete seddel reglen står på, *den der cisterneting* og *den der seddel*, markeres som ikke-fokus. Begge falder i fokusdomænet. Det samme gælder *de der blå arbejdsbukser* i (17) som endda er eneste fokus kandidat i *det var de der blå arbejdsbukser*, og som 'affokuseres' – og det er jo heller ikke noget relevant samtaleemne når interviewet drejer sig om værdibaseret ledelse. Den informationsstrukturelle funktion ser ud til at kunne forklare det mønster som identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der* dukker op efter. Der synes nemlig at være en tendens til at det bruges ved nyintroducerede diskursreferenter som jo potentielt kunne være nye samtaleemner, både emneintroducerende i ekstraposition til venstre

6. Barbara Fox beskriver begrebsindholdet således: "topicality, as measured in part by recency of last mention, with anaphoric form, such that high topicality referents are coded by pronouns or zero, whereas lower topicality referents are coded by full noun phrases." (Fox 1984: vii).

som i (4) hvor det fokuserede er *hvordan arbejde med*, og når den ny-introducerede diskursreferent står i fokusdomæne som potentiel fokuskandidat. Her forskubbes fokus så til prædikatet. Desuden ses det dukke op som emneafsluttende som i (17) og i (18):

(18) R3: Vores grundlæggende værdier? Det er kunden, medarbejderren og aktionæren.

R1: Det er de tre grundlæggende, og så har vi nogle ringe, vi skal arbejde sammen om, og så har vi nogle udsagn om, hvad vi så skal gøre med **de der tre værdier**.

I: **Den der “Jyske Bank 2002”**, hvordan har I arbejdet med den?

En systematisk undersøgelse af det informationsstrukturelle mønster i teksten som identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der* kræver en undersøgelse der også inddrager brugen af bestemt artikel og demonstrativet *den*.

6. Er der forskel på brugen af *her* og *der* + substantiv?

Jeg har indtil videre ikke skelnet mellem brug af *her* og *der*, det henholdsvis fjern- og nærdeiktiske⁷. *Her* betegner afsenders kognitive jeg, *her* og *nu* (også jf. Bühler 1934: 102), men *der* er tale om anamnestic brug hvad enten *der* bruges *her* eller *der*, og man må derfor sige at afsenders kognitive jeg, *her* og *nu*, også kan inkludere et *du*. Om man foretrækker *her* eller *der* synes overvejende at være et spørgsmål om personlig stil eller muligvis regional herkomst. Man kan sagtens finde eksempler på brug af *der* hvor det kontekstuel må tolkes sådan at afsender så at sige holder referenten ud fra sig i strakt arm, men det er heller ikke svært at finde tilsvarende eksempler med *her*. Jeg ser det som varianter af den såkaldte emotive brug af demonstrativet (det samme bruges engelsk *this* i øvrigt til) i eksempler som *den idiot*, *den skurk*, *den stakkel*, *den skattebasse*, og *den Ole*, *den Ole*. Om man tolker

7. Jeg taler stadigvæk ikke om *her* og *der* som stedsadverbialer. Her skelner vi klart mellem de to jf.: **du her*, *du der* og **Så kom mor der*, hvis man mener sig selv: *Så kom mor her*. Reference til kommunikationssituationens tid og sted kræver jævnfør hermed altid det nærdeiktiske *her*: *I den her tid*, *i denne her tid*, *på det her sted*, *på dette her sted*.

afstand eller nærhed her, afhænger af almindelige vurderinger af om skurkestatus er noget godt eller skidt og i særdeleshed af tonefald og mimik. Og *den Ole, den Ole* er konventionaliseret kærligt overbærende på trods af det fjerndeiktiske *den*.

Men *her* synes at have specialiseret sig i en brug som Bühler kalder for Deixis am Phantasma (1934: 121ff), det er når en afsender refererer til sin beretnings her og nu, altså når det fungerer som et slags refereret stedsadverbial. Himmelmann mener at brugen af det såkaldte *new-this* (*this* der nyintroducerer referenter) er et særtilfælde af deixis am phantasma, og det er interessant i forhold til eksemplerne (19) og (20) hvor der ikke er tale om anamnestisk brug (samtalepartnerne har ikke haft fysisk mulighed for at få kendskab til referenten). I begge eksempler fortæller informanten om sig selv i en fortidig situation, og *her* som refereret stedsadverbial kan siges at betegne 'tilstede for mig i den situation'. I (19) taler R1 om hvordan værdibaseret ledelse blev indført i den afdeling af Jyske Bank hun var i:

(19) R1: ...de agerede forskelligt rundt omkring i afdelingerne. Der havde vi virkelig en krise, fordi der, i den afdeling, hvor jeg var, der blev vi sat der med den ene hånd omme på ryggen og så med den anden, der skulle vi skrive under i **den her bog**, ik'. Det var virkelig værdibaseret. Nu skriver I under på, at de og de ting, det er det, I vil leve efter.

I (20), som er (11) med mere kontekst, fortæller informanten om hvordan hun kan komme i tvivl når hun skal købe gaver – et led i en større gavediskussion ved middagen i kollektivet (det der kollektiv, forstås):

(20) nå, men også i den situation hvor jeg skal ud at købe det, og jeg har ønskelisten eller ønskesedlen, og så skal jeg gå at finde den, og så kan jeg gå, og jeg kan virkelig blive, jeg kan virkelig gå i timevis fordi, nå men en eyeliner, er det nu **sådan en her eyeliner** eller er det **sådan en her eyeliner**, og skal jeg nu købe denne her, eller, og så, nå nej, en eyeliner er måske også for kedeligt, og så starter jeg forfra.

Det interessante miks i (9), her gengivet som (21), finder måske også sin forklaring:

(21) men så sagde de også inde fra **det her vagthistorie der**.

Hvor *her* i beretningen er det refererede stedsadverbial, deiksis an phantasma, og *der* signalerer den anamnesticke funktion, den som du jo kender.

Selvom jeg mener helt klart at kunne sige at der ikke er forskel på brugen af identificerbarhedsmorfem + *her* og *der* med hensyn til den interaktionelle funktion (den anamnesticke brug) og med hensyn til den informationsstrukturelle funktion (affokusering af diskursreferenten med henblik på at markere at referenten ikke er tænkt som samtalemne), vil jeg ikke afvise at brug af et *her* i mange tilfælde intuitivt kan føles som udtryk for at referenten er mere kognitiv nærværende for afsender end et *der* ville have markeret, men det giver sig ikke udslag i en systematisk funktionsforskel. *Her* har specialiseret sig til brugen deiksis an phantasma, men den brug må karakteriseres som et særtilfælde af situationsdeiktisk brug, nemlig refereret situationsdeiktisk.

Jeg har også set på om der skulle være forskel på brug af typen *den der bog* og *den bog der*, altså på foranstillet og efterstillet *der*, men jeg har indtil videre ingen systematik kunnet finde.

7. *Denne/dette/disse* + substantiv, brug.

Det overvejende skriftsproglige *denne*, *dette* og *disse* svarer til talesprogets *den her*, *det her* og *de her*⁸. *Denne*, *dette* og *disse* + substantiv bruges kun anaforisk, (jeg har eksempelmateriale i Therkelsen (under udg.)). Brugen af *denne* + substantiv kan sammenfattes til at det bruges ved ordret genoptagelse (sjældent), ved genoptagelse med synonym og hyperonym og obligatorisk ved reference til kommunikationens tid, sted og tekst, dette sidste er situationsdeiktisk. *Denne*, *dette* og *disse* + substantiv er forholdsvis sjældne i forhold til den bestemte artikel og anaforisk *den* + substantiv, og bruges, så vidt jeg kan se, overvejende når der kunne opstå tvivl om at der refereres til en allerede nævnt diskursreferent,

8. Man skulle således ikke kunne finde eksempler på *denne der*, og det holder også stik. Jeg fandt faktisk to i BySoc, men ved det ene afbryder informaten sig selv lige efter, og ved det andet retter informanten *denne der basisuddannelse* til *basisuddannelsen*.

nemlig ved genoptagelse med synonym eller hyperonym. Her bruges *den* + substantiv i øvrigt også. Den afgørende forskel på brugen af *denne* + substantiv og *den her/der* + substantiv er at førstnævnte ikke kan introducere nye diskursreferenter. Den egenskab deler den med *den* + substantiv jf. afsnit 5.1. Brugen af *denne* + substantiv kan karakteriseres som anamnestisk, markering af 'den som du jo kender', og svarer i den forstand til brugen af *den her / der* + substantiv, men *den her / der* + substantiv kan også sammenlignes med den bestemte artikel fordi den kan nyintroducere diskursreferenter. Det giver basis for en opstilling af bestemthedsparadigmerne.

8. Bestemthed i tale- og skriftsprog

Den følgende oversigt over bestemthed i tale- og skriftsprog dækker kun formernes tekstfunktion, og altså ikke den situationsdeiktiske brug, jf. afgrænsningen. Desuden inddrager oversigten ikke den informationsstrukturelle funktion, den udgør grundlaget for en nærmere undersøgelse af informationsstruktur og bestemthedsformer. Fælles for talesproget og skriftsproget er:

kategori / eksemplar:

et vindue vinduet (anatorisk og ny diskursreferent)

eksemplar:

det vindue (anatorisk, ved introduktion af ny diskursreferent skal der noget bestemmende på til at gøre diskursreferenten identificerbar)

eksemplar:

dette vindue
det der vindue (begge anatoriske, anamnestisk brug)

Specifikt for talesproget er brugen af typen *det der vindue* til at introducere nye diskursreferenter, og det interessante er at netop den egenskab betyder at den så at sige går ind i nogle af den bestemte artikels brugsområder, jf. afsnit 4. Det kan ikke bruges til at referere til unikke størrelser i det store sprogsamfund, **den her dronning*, og kan ikke tolkes generisk, men det kan referere til unikke størrelser i det 'lille' sprogsamfund: *Har du de der nøgler til bilen?* Det kan også bruges

associativt-anaforisk, følgende er absolut acceptabelt: *På hjørnet stod en cykel, og det der baghjul var exet*, og (21) er et autentisk eksempel fra Profilen (KS = Kurt Strand, LRS = Lars Rebien Sørensen):

(21) KS: Hvis I nu ikke kan...altså kommer ud i en konflikt hvor det ikke kan lade sig gøre, hvad sker der så?

LRS: Det gør vi ikke, fordi vi skal igennem **de her problemer**. Vi skal have løst **de her problemer** ...samfundet har jo en masse andre dilemmaer som vi skal håndtere. Vi kan ikke bare sige at vi ikke kan løse dem.

Når man har sagt *konflikt*, kan man associativt-anaforisk referere til *problemerne*, og i (16) er der også tale om associativ-anaforisk brug, idet *den der cisterneting* er en del af *reglerne*.

Som udgangspunkt for en nærmere undersøgelse af bestemthedsformernes indbyrdes fordeling af det informationsstrukturelle skal man altså i talesproget undersøge *den der* + substantiv både i forhold til *den* + substantiv og i forhold til den bestemte artikel, det sidste også med særlig henblik på nyintroducerede diskursreferenter.

9. Hvor gammel er den her brug af *her* og *der*?

Det er jeg så småt gået i gang med at undersøge, og det første spørgsmål der dukkede op som tvingende nødvendigt at svare på, er hvornår vi begyndte at bruge *den der* + substantiv. Svaret er at det må være omkring 1800, og nok ikke før. De første skriftlige belæg jeg har kunnet finde, er i Blichers *E Bindstouw*, skrevet i 1842 (kun eksempler med *her*). Det er muligvis først opstået i jysk, der er i hvert fald ingen eksempler i Ole Pedersen Kollerøds *Min historie*. Ole Pedersen blev født 1802 i Kollerød, Nordsjælland, og skrev sine erindringer i 1840. Grunden til at jeg ledte efter forekomster af *den der* + substantiv hos ham, er at han kun fik den allermest rudimentære læse- og skriveundervisning (han kom fra de laveste sociale lag), så man kunne forvente at finde talesprogstræk i bogen. *Den der* + substantiv må på den anden side have været generelt udbredt i anden halvdel af 1800-tallet når Mikkelsen nævner det (jf. indledningen). Med hensyn til tiden før 1800 har jeg omhyggeligt gennemlæst grammatikeren Høysgaards samlede skrifter (anden halvdel

af 1700-tallet) (i Bertelsen 1920), og han nævner det ikke. Høysgaard var en eminent sprogiagttagere og oprindeligt jyde, men kan selvfølgelig have overhørt det. Der er ingen eksempler i *Jammers Minde*, hvor Leonora Christine i øvrigt med et skarpt sprogøre gengiver de forskellige mundarter der omgiver hende i Blåårn. Jeg har haft stor glæde af Kresten Møllers omhyggelige excerpering af det "overflødige" demonstrativ og dets "skødesløse" brug (Møller 1945) (udført med henblik på artikeldiskussionen). Der blev jeg nemlig opmærksom på at *den der* + substantivs anamnesticke funktion ved nyintroducerede diskursreferenter før ca. 1800 blev varetaget af demonstrativet *den*. (22) er citeret fra et brev af Kristoffer Gøje 1566 (han skrev fra krig i Sverige):

(22) Schryff meg nu tyll... hwor det gaar tyll y Lalanndt, om **then grauff** hauffwer forwundet **thenn lucht** jgenn (Bang 1897: 99f)

Og privatbreve må jo være stedet hvor man kunne forvente at den slags dukkede op, idet man der kan finde tætte relationer og fælles erfaringshorisont mellem afsender og modtager. (23) er fra et brev fra Thale Ulfstand til Otte Krag 1645:

(23) Min h k broder gud vellsignellße beuare dig thimelig och euig Amen, Min h k broder, **den våben bog** sender jeg dig, och thror dig som vor ven, der komer jnthid aff den och att vi snart Maa the faa den jgen (Kroman 1953: 14).

Og der er ældre eksempler fra anden halvdel af 1400-tallet i *Jyske tingsvidner*, (Nielsen 1882), men det er jo ikke overraskende.

10. Opsamling og perspektivering

Jeg har indtil videre kunnet fastslå at den overvejende talesproglige *den der* + substantivs tekstlige funktion dels er interaktionel, den anamnesticke brug markerer 'den som du jo kender', dvs. reference til afsender og modtagers fælles specifikke viden. Desuden har den en informationsstrukturel funktion hvor den på sætningsniveau markerer at referenten er ikke-fokus, på tekstligt niveau at referenten ikke er tænkt som samtalemne. *Den der* + substantiv har brugsområder fælles med *den* + substantiv, men også brugsområder fælles med den bestemte

artikel fordi den kan bruges til at introducere nye diskursreferenter. Her adskiller den sig fra den skriftsproglige *denne* + substantiv som kun bruges anaforisk. Der er både i talesprog og skriftsprog tre forskellige identificerbarhedsudtryk (henholdsvis *den*, *der* og bestemt artikel), men da fordelingen på brugsområder ikke er den samme, skal en nærmere undersøgelse af deres indbyrdes fordeling af det informationsstrukturelle deles op i en undersøgelse af henholdsvis talesprog og skriftsprog.

Den der + substantiv med tekstlig funktion synes ikke at være ældre end fra ca. 1800. Før den tid varetog *den* + substantiv den anamnesticke brug. Det lægger op til en undersøgelse af hvilken forskydning der er sket med hensyn til brugsområder indenfor bestemthedsparadigmet omkring 1800, forskydninger som åbenbart har nødvendiggjort opkomsten af et nyt demonstrativ, identificerbarhedsmorfem + *her* eller *der*. Og det er åbenbart en 'naturlig' systemintern udvikling da svensk og norsk også har gennemgået den. I Danmark har vi både et talesprogs- og skriftsprogparadigme for bestemthed, og jeg tror det skyldes at det skriftsprog der undervises i, er stagneret i den (socialt dominerende) sjællandske *denne*-variant. Så længe det varer – *den der* + substantiv er netop kun overvejende talesproglig, man kan efterhånden ikke åbne en avis uden at finde eksempler på det, og jeg har da også fået listet et par stykker med i den her artikel.

Henvisninger

- Bang, G. (1897). *Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle*. København: Gad.
- Bertelsen, H. (1920). *Danske Grammatikere fra Midten af det 17. til Midten af 18. Aarhu.* Bd. 4 & 5. København: Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag.
- Blicher, S. S. (1842). *E Bindstouw*. I S. S. Blicher: *Noveller & Fortællinger*, illustreret af M. Brande, introduktion ved N. B. Wamberg. København: Sesam. 1997. 450-485.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag. 1965.
- Diderichsen, P. (1946). *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal. 1971.

- Falk & Torp (1900). *Dansk-norskens Syntax*. Kristiania.
- Fox, B. (1984). Introduction. I B. Fox (red.) *Studies in Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hansen, Aa. (1927). *Bestemt og ubestemt substantiv*. København: Arnold Busck.
- Hansen, E. (1994). Generisk substantiv. I H. G. Jacobsen & H. Jørgensen (red.) *Glæden ved grammatik*. København: Hans Reitzel. 274-296.
- Heltoft, L. (2001). Reanalysing structure. The Danish definite article, its predecessors and development. I *Acta Linguistica Hafniensa*, 33. 67-90.
- Himmelman, N. P. (1984). Demonstratives in Narrative Discourse: A taxonomy of Universal Uses. I B. Fox (red.) *Studies in Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins. 205-254.
- Himmelman, N. P. (1997). *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase. Zur Emergenz syntaktischer Struktur*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kollerød, O. P. (1840). *Min historie*. Udgivet af Else Margrethe Ransy, Foreningen Danmarks Folkeminder. 1978.
- Kroman, E. (1953). *Fra Rigsarkivets Samlinger III. Danske adelsbreve fra tiden indtil 1660*. København: Rigsarkivet.
- Leonora C. *Jammers Minde*. Diplomatarisk udgave ved Poul Lindegård Hjorth & Marita Akhøj Nielsen. København: Reitzel. 1998.
- Lindegård Hjorth, P. (1964). Brugen af dialektfarve i Hans Kirks *Fiskerne*. I *Danica*. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus. 171-180.
- Mikkelsen, Kr. (1911). *Dansk Ordføjningslære*. København: Hans Reitzel. 1975.
- Møller, K. (1945). *Nordiske Artikelproblemer*. Udvalg for folkemaals publikationer, serie A, nr. 7. København: J. H. Schultz forlag.
- Møller, K. (1974). Vestjyske artikelproblemer. I *Dialektstudier*, bd. 3. København: Akademisk Forlag. 74-102.
- Nielsen, O. 1882. *Gamle jyske Tingsvidner*. København: J. Jørgensen & Co.
- Nygaard, M. 1966. *Norrøn syntax*. Oslo: Aschehoug.
- Olrik Frederiksen, B. (1974). Adverbierne *her* og *der* i dobbelt belysning. I *Dialektstudier*, bd. 3. København: Akademisk forlag. 169-249.
- Olson, E. (1916). *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan*. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.

- Ravnholt, R. (1995). *Definite nominals in Discourse Comprehension*. Roskilde: Institut for Sprog og Kultur, RUC.
- Sandersen, V. (2001). Om attraktion belyst ved nogle breveksempler fra treårskrigen 1848-50. I P. Jarvad m.fl. (red) *Sproglige åbninger. Festskrift til Erik Hansen*. København: Hans Reitzel. 172-182.
- Therkelsen, R. (1999). Betydningsforskellen mellem *der*- og *som*-relativsætninger. I C. Bache, L. Heltoft & M. Herslund (red.) *Ny Forskning i Grammatik 6*. Odense: Odense Universitetsforlag. 309-330.
- Therkelsen, R. (2001). The Danish discourse particles *jo*, *da* and *vel*. I A. Holmer, J. -O. Svantesson & Å. Viberg (red.) *Proceedings of the 18th Scandinavian Conference of linguistics. Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund*, bd. 2. Lund: Lund University. 255-270.
- Therkelsen, R. (under udg.). Hvad laver der der *her'*ere og *der'*ere egentlig? I M. Kunøe & P. Widell 9. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet.
- Togeby, O. (1993). *Praxt*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togeby, O. (1997). Nominalernes bestemthedsformer informations-teoretisk anskuet. I P. Widell & M. Kunøe (red.) 6. *møde om udforskningen af Dansk Sprog til minde om Peter Skautrup 1896-1996*. Århus Universitet: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur. 289-300.

